

PROGRESUL ȘI TRADIȚIA ÎNTRE TEHNOLOGIILE MODERNE ȘI CONSTRÂNGERILE ECOLOGISMULUI ACTUAL

CRISTI PANTELIMON*

ABSTRACT

PROGRESS AND TRADITION – BETWEEN MODERN TECHNOLOGIES AND THE CONSTRAINTS OF ECOLOGISM

The article confronts two concepts of reality: the traditional one, which sees reality constrained by the moral dimension, and the modern one, which deduces morality from the constraints of unlimited technical progress, including from environmental issues. Today's ecologism can also claim a theoretical tradition, which has among its founders a Romanian author, N. Georgescu-Roegen. This tradition respects to a certain extent the models of traditional thinking, but it is compelled to take into account the unprecedented expansion of the technological environment. This expansion, together with the primacy of the economy, drives the classical sources of the ecologism away, while its current problems become rather an ideology at the service of corporate interests. The ecological issue, in itself valid, cannot substantiate a morality, since tradition, as a source of morality of modern society, has been left behind by the dominant conception about modern human life, seen from an economic and functional perspective.

Keywords: modernity, tradition, ecologism, technology, progress.

TRADIȚIA ȘI SFIDAREA REALITĂȚII CONCRETE

În articolul de față va fi vorba despre raporturile ce se pot stabili, teoretic, între ideea de Tradiție și cea de Progres. Progresul va fi înțeles, în principal, ca progres material, mai precis ca reflectare a capacității omului de a acționa asupra naturii fizice după dorința sa, după interesul său, după principiile sale economice. Tradiția ocupă în acest plan un loc problematic: ea este un îndrumar al acțiunii

---

* Scientific Secretary, Ph.D., Institute of Sociology, Romanian Academy, e-mail: crisipant@yahoo.com.

„**Revista română de sociologie**”, serie nouă, anul XXXII, nr. 5–6, p.283–303, București, 2021

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

umane, dar și un potențial „inhibator” al acesteia, de vreme ce nu tot ceea ce se poate imagina ca resursă de intervenție mecanică sau tehnologică asupra naturii poate și e bine să fie pus în practică. Vom ilustra aceste tensiuni dintre Tradiție și realitatea progresului material / tehnologic prin mai multe cazuri, atât din cultura română, cât și din cea universală. După aceasta, discuția va merge firesc spre cazul românesc și dramaticul proces al modernizării României, nici astăzi desăvârșit. În final, vom descoperi că a apărut acum o preocupare de tip nou, *ecologismul*, care îmbină sau preia anumite elemente valide din vechea tradiție, dar are și aspecte discutabile, ideologice sau chiar economice, care sunt de natură să întunece orizontul firesc al dezbaterii sincere despre raporturile omului cu mediul ambiant.

Nu ne propunem aici să epuizăm un astfel de subiect. Bunăoară, nu vom discuta relația dintre *natură* și *cultură*, temă importantă pentru antropologie sau filosofia culturii, dar care ne-ar trimite într-o direcție diferită față de sensul articolului de față și, în plus, ar face prea mare materialul de față, constrâns, firesc, să nu depășească anumite limite spațiale.

Dezbaterea de față nu este cantonată nici în sociologie, nici în filosofia culturii, nici în economie. Ea încearcă să depășească aceste granițe artificiale ale specializării științifice și să trimită la texte clasice fie din cultura română, fie din cea universală, care pun probleme perene și cer o atenție perenă.

Când vorbim despre Tradiție, înțelegem azi, cel mai adesea, două lucruri, în funcție de poziția pe care o avem față de ceea ce noțiunea ca atare desemnează sau pare a desemna: fie starea primordială, veche, a credințelor și manifestărilor popoarelor care au trăit înaintea noastră, stare care nu mai are nicio justificare în noile vremuri (punctul de vedere progresist), fie aceeași stare, dar văzută ca fundament, ca punct de plecare și reper pentru a măsura starea lumii actuale (punctul de vedere conservator sau tradiționalist).

În prima variantă, Tradiția este văzută într-o lumină condescendentă, care poate avea inclusiv accente extrem critice, în măsura în care reprezentanții celuiilalt punct de vedere (tradiționalist) caută să conserve ceea ce li se pare a fi „valabil” din trecut, demers pe care progresiștii îl consideră absurd și ilogic. De obicei, conservatorii, adică cei care se lasă încă îndrumați de Tradiție, au mari dificultăți în a explica cum anume se poate împăca Tradiția „lor” cu vremurile din ce în ce mai schimbătoare ale prezentului (nemaivorbind despre viitor), ceea ce îi face să rămână mereu în afara actualității și adesea încurcați, șovăielnici și gata să renunțe, în fapt, la convingerile lor, mai ales în raport cu faptele concrete.

Într-o lucrare care îmbină, în mod oarecum curios, sursele antice cu cele moderne, sociologizante, care țin de teoria lui Emile Durkheim, autorul englez Francis Cornford (1874–1943), un mare clasicist, ne atrage, indirect, atenția asupra unei trăsături esențiale a tradiției, anume că aceasta leagă întotdeauna faptele omului, cu aspectul lor moral, de comportamentul naturii ca răspuns la aceste fapte. Despre ce este vorba?

Cornford se apleacă asupra scrierii lui Hesiod, *Munci și zile*, scriere antică foarte cunoscută și în care, după părerea noastră, se află unul dintre răspunsurile la

întrebarea *ce este Tradiția?* În această scriere, marele poet grec pune laolaltă, într-o balanță ideală, ceea ce am putea numi, pe de o parte, Tradiția, iar pe de altă parte, Progresul. Nici unul dintre cei doi termeni nu este numit ca atare, dar ambii sunt implicați. Să cităm, însă, din autorul englez, care surprinde foarte bine această confruntare primordială:

„Primul poet religios al Greciei, Hesiod, declară într-o formă simplă convingerea că evoluția Naturii nu este în niciun caz nepăsătoare față de bine și de rău. El ne spune că atunci când oamenii acționează conform dreptății și nu se îndepărtează de la drumul corect al binelui, orașul lor înflorește și ei sunt lipsiți de război și foamete. «Pământul le aduce mâncare din belșug și pe dealuri stejarul are semințe la vârf și albine la mijlocul său; oile au lâna grea, soțiile lor poartă copii care seamănă cu părinții lor» ș.a.m.d. Aceasta este o declarație clară că există o relație simpatetică între conduita umană și comportamentul Naturii: dacă un om se menține pe calea dreptății, atunci procesele sale ordonate de însămânțare și recoltare vor continua la rândul lor și vor răsplăti dreptatea cu roadele pământului. (...)

Cum a apărut această credință: că *Natura este morală*, astfel încât ordinea ei este deranjată de păcatele omului? *Cu siguranță că nu este rezultatul unei observații directe, lipsite de prejudecăți* (s.n., C.P.). Când un rege sau un popor comite un act de nedreptate, *nu este adevărat că recolta este vătămată și că urmează foametea și boala. Aici avem de-a face cu una din acele credințe vechi, tradiționale care sfidează respingerea constantă a experienței* (s.n., C.P.). După cum vom vedea în curând, cei mai vechi filosofi greci exprimă această convingere – potrivit căreia ordinea Naturii este o ordine morală – ca pe un adevăr evident, incontestabil și într-adevăr cel mai important adevăr din lume”¹.

Putem repeta și noi întrebarea: „Cum a apărut această credință: că *Natura este morală*, astfel încât ordinea ei este deranjată de păcatele omului?” Subiectul întrebării este chiar esența Tradiției. Într-adevăr, Tradiția este o *credință* care leagă inextricabil faptele omului de întregul Naturii. De fapt, mai corect ar fi să spunem că Tradiția nu separă omul de Natură (iar cea mai dramatică separare a omului de Natură se operează în zorii revoluției industriale, când omului i se impune să supună Natura, ca precondiție a libertății sale, adică s-o considere inferioară, la dispoziția sa. Din acel moment, fără să știe, omul s-a trezit el însuși într-o condiție inferioară, supus, ca și Natura pe care urma s-o supună, acelorași forțe moderne, netradiționale și anti-naturale). Dar pasajul de mai sus mai spune un lucru esențial, și anume că Tradiția *sfidează permanent* ordinea vizibilă, certitudinea realității, aspectele date, măsura comună și judecata normală.

---

¹ Francis Cornford, *De la religie la filosofie*, Editura Herald, 2009, pp. 15–16. Lucrarea, care în limba engleză se numea: *From Religion to Philosophy: A Study in the Origins of Western Speculation*, a apărut inițial în 1912.

MODERNIZAREA ROMÂNIEI. ECUAȚIA INSOLUBILĂ PROGRES-TRADIȚIE POPULARĂ

În cultura română modernă, raportul dintre tradiție și modernitate (sau progres, cu sensul de progres *economic*) are un caracter dramatic. Acest lucru se datorează tocmai impresiei statornice că România a fost un spațiu în care progresul s-a instaurat timid, cu costuri mari, uneori cu denaturarea caracterului organic al lumii românești.

Să ne îndreptăm atenția asupra unui text publicat în „Convorbiri literare”, în 1874, de către unul dintre fondatorii *Junimii*, Theodor Rosetti (1837–1923). Rosetti este unul dintre cei mai reprezentativi membri ai *Junimii*, director al „Convorbirilor literare” timp de 28 de ani, guvernator al Băncii Naționale (1891–1895), ministru de finanțe și șef al Senatului în timpul cabinetului lui Titu Maiorescu (1912–1913). O personalitate a cărei viață subîntinde, practic, epoca modernizării României. A scris puțin, doar trei studii, publicate în „Convorbiri literare”. Cel mai important, din perspectiva noastră actuală, este cel numit *Despre direcțiunea progresului nostru*. În centrul atenției acestui studiu stă, așadar, *progresul*, progresul României, pe care generația lui Rosetti îl dorea cu ardoare.

Prima parte a studiului trasează cadrul general al discuției:

„Un învățat modern a avut ideea originală de a stabili un fel de termometru social, sau cum îl numește el sociometru, prin care să se poată judeca la prima vedere gradul de dezvoltare al deosebitelor popoare comparate între dânsule. Ca bază unitară a acestei măsurii, acel învățat voia să adopte numărul forțelor naturale pe care un popor oarecare a ajuns a-l face tributar omului. Căldura și greutatea erau singurii agenți fizici pe care societățile antice și le supuseseră. Aceea a vântului sau a aerului pus în mișcare veni pe urmă și la aste trei se mărgini mult timp stăpânirea omului asupra naturii din afară. Veacul de mijloc ne aduce cu descoperirea busolei folosirea magnetismului, timpurile mai noi, în sfârșit, expansiunea gazului, electricitatea și lumina”².

Prea puțin ne interesează acum în ce măsură Rosetti are sau nu dreptate (și odată cu el învățatul modern invocat, pe care nu-l declară³) – pentru noi mai importantă este afirmația sa de după această introducere:

---

² Studiul lui Rosetti a fost publicat de Eugen Lovinescu în *Antologia ideologiei junimiste* (ediția princeps apare în 1942 sau 1943 la Casa Școalelor). Noi am citat din ediția din 2010 (p. 85), apărută sub egida Institutului Cultural Român.

³ Se pare că învățatul modern al lui Rosetti era inginerul francez Félix Foucou, din a cărui operă, *Théorie du mouvement*, un alt francez, antropolog, numit Pellarin, cita în *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris, Année 1872*, în cadrul unui studiu numit *Le progrès social et la civilisation*, exact ideile amintite de autorul român. Este cu totul interesant că ideile despre progresul social sunt preluate de la un inginer. Referințele la Foucou sunt foarte puține, autorul azi este practic uitat. Cititorul poate consulta *online* un fragment al studiului lui Pellarin, la adresa: https://www.persee.fr/doc/bmsap_0301-8644_1872_num_7_1_4511.

„Dacă, fără a ne ascunde cât e de rudimentară ideea așa-numitului sociometru, totuși am încerca a face aplicarea ei la poporul nostru, întâiul lucru ce va frapa pe observator este că societatea noastră a rămas în privința stăpânirii asupra acestor agenți fizici în starea primitivă. În uzul și viața poporului nostru putem zice că n-a intrat până astăzi nici una din descoperirile moderne, care înzecind puterea brațului omenesc caută a emancipa din ce în ce mai mult pe om de munca veșnică la care e osândit în lupta pentru existență. (...) Stăpânirea peste materia brută nu stă într-adevăr în întrebuintărea singuratecă a cutărui sau cutărui alt agent îmbunătățit, ci în intrarea acestor agenți în viața zilnică și obișnuită a poporului. La noi, însă, câte încercări s-au făcut în acest înțeles, nu au venit până acum decât de la străini și nici o descoperire, nici o îmbunătățire cât de mică, proprie neamului nostru, nu o găsim înscrisă în cartea cea mare a biruințelor spiritului omenesc asupra naturii inerte”⁴.

Este una dintre cele mai categorice „defăimări” la adresa poporului român, în latura sa de popor cu calități moderne, tehnice, ce țin de progres. Un cititor grăbit s-ar putea agita pentru a găsi contraargumente la cele afirmate de Rosetti. Deocamdată, vom reține că poporul român este un popor primitiv pentru că nu a fost capabil, decât cu titlu de exotism, să supună forțele „inerte” ale naturii, pentru a-și îmbunătăți viața, traiul, a-și ușura munca etc. S-ar părea că românii sunt reticenți la supunerea naturii. Rosetti revine:

„A ști este a putea – a zis părintele științei moderne, vestitul Baco de Verulan. De vom aplica această maximă la starea intelectuală a poporului nostru, vom trebui să mărturisim cu uimire, că nu numai că poporul român e unul din acelea care știe mai puțin, ceea ce s-ar putea explica într-adevăr din împrejurările nepriincioase în care a trăit până acum; dar ce e mai rău că e un popor care se hotărăște cu greu a voi să știe”⁵.

Agentul care se opune schimbării, progresului (să notăm, totuși, că Rosetti trecea drept conservator!) este această lene care vine din frecventarea Tradiției (noi vom ortografia astfel). Românii se complac, din lene, să trăiască... mai rău, căci așa i-a învățat obișnuința – iată, pe scurt, acuzele autorului nostru.

Ideile sale merg mai departe, în zona unui conservatorism politic și anticontractualism pe care ne permitem să le ignorăm. Nu ne interesează teoria politică a lui Rosetti, ci această sociologie de profunzime, această antropologie care vizează starea morală a poporului român în raport cu ideea și practica progresului tehnic, material, economic.

Teoria sa politică se întrepătrunde apoi cu o teorie a statului, în care se dezvoltă și o parte ce vizează caracterul obiectiv, fizic, al acestuia. Primul element constitutiv, dat, concret, al unui stat este *teritoriul*. Când se referă la bogățiile naturale pe care statul român le are la dispoziție, el va reveni la tema de la început,

⁴ Eugen Lovinescu, *Antologia ideologiei junimiste*, ediția ICR, 2010, pp. 85–86.

⁵ *Ibidem*, p. 86.

aceea a incapacității românilor de a se situa, în raport cu aceste elemente, pe o poziție modernă. A fi modern în raport cu natura și elementele sale înseamnă a căuta în aceste elemente un sprijin de ordin economic, a transforma natura în *resursă*.

„Privind din acest punct de vedere starea noastră, trebuie să mărturisim iarăși că stăpânirea omului asupra naturii la noi nu a ieșit încă din stadiul primitiv al unei *exploatare barbare și neîngrijite* (s.n.C.P.)”⁶.

Ce înseamnă însă o exploatare barbară și neîngrijită, primitivă? Textul oferă aici o mare surpriză:

„Bogățiile nenumărate ce conțin munții noștri, stau nu numai neexploatate, dar chiar necercetate. Chiar acolo unde, precum în salinele noastre, interesul fiscal a menținut exploatarea începută *ab antiquo*, mijloacele cu care extragem mineralele sunt tot atât de primitive ca în timpul străbunilor, care au deschis aceste izvoare de bogăție. Neîngrijirea statului pentru aceste mine, al cărui produs formează o parte însemnată din bugetul său, e o ilustrație flagrantă de neîngrijirea economică, cu care, precum vom vedea mai jos, întregul popor tinde a seca izvoarele de avuție, puse de natură la dispoziția sa”⁷.

Apare aici prima contradicție în gândirea sau exprimarea lui Rosetti. Autorul junimist deplânge faptul că bogățiile sunt exploatare barbar și primitiv, explicând că, de fapt, acestea nu sunt nici măcar cercetate, necum exploatare! La mijloc e o neînțelegere. O exploatare „barbară” înseamnă azi o exploatare care epuizează resursele. În cazul lui Rosetti, barbarismul pare sinonim cu lăsarea resurselor în stare primitivă sau cu exploatarea în maniera tradițională, fără aport tehnic deosebit.

Totuși, brusc, Rosetti schimbă registrul de idei și deplânge, dintr-odată, nu lipsa de stăpânire asupra naturii, ci, dimpotrivă, exploatarea fără limită, în contul modernizării înțeleasă ca tribut plătit formei străine:

„Dintr-un capăt al țării în celălalt vedem aplicându-se fără milă un sistem de prădare a bogățiilor naturale, care sub pretext de cultură conduce direct la secarea pământului nostru strămoșesc⁸. Peste tot locul pădurile seculare cad sub toporul proprietarilor, lacomi de a-și procura câteva sute sau mii de galbeni mai mult pe care să-i poată cheltui în desfătările străinătății”⁹.

În primă fază, Theodor Rosetti deplânge lipsa de interes a românului pentru exploatarea rațională a resurselor naturale ale țării. E adevărat, aici există o nuanță. Prin exploatare rațională și stăpânire asupra naturii se poate înțelege, iar Rosetti este desigur interesat de acest sens, o exploatare de tip „tradițional-modern”, adică

⁶ *Ibidem*, p. 89.

⁷ *Ibidem*, p. 89.

⁸ După cum se poate observa, registrul lingvistic devine autohtonist. Până acum „pământul strămoșesc” era lăsat nelucrat, necercetat, neexploatat. Acum este brusc epuizat. Răspunsul la întrebarea cine îl epuizează este implicit: condiția de colonie modernă a țării noastre (dar oare numai de colonie? Nu este și metropola la fel de epuizată la nivelul resurselor, de vreme ce caută în colonie ceea ce la ea acasă nu are sau nu *mai are?*).

⁹ Theodor Rosetti, în *op. cit.*, p. 90.

o exploatare care să nu epuizeze resursa, ci doar s-o... folosească. Omul poate crește ca putere pe seama naturii, dar numai atâta timp cât se respectă talia naturii. Apa care curge la vale poate fi zăgăzuită și se poate folosi energia ei, practic, inepuizabilă. O pădure poate fi tăiată rațional, dacă ritmul de tăiere nu depășește ritmul natural de regenerare al pădurii respective. Problema care apare este dacă ritmul progresului și al creșterii economice nu depășește, ca *tendință* și *intenție*, din capul locului, ritmurile de regenerare ale naturii. Cei care pornesc pe un drum nu parcurg niciodată drumul numai până la jumătate, ci trebuie să-l epuizeze.

Theodor Rosetti este departe de a intui „începutul” (cu sensul de chintesență sau esență ultimă a) tehnicii și progresului modern. O va face peste câteva decenii un filosof german, Martin Heidegger, reprezentantul autorizat al unui popor de tehnicieni care se află în fruntea exercițiului modernizării prin industrializare și a exploatării „raționale” a naturii.

Să revenim, însă, la ideile autorului junimist. Acesta susține, oarecum surprinzător, că sporirea instrumentarului agricol, deci a forței de intervenție a omului asupra pământului, duce la epuizarea acestuia:

„Voim a vorbi despre instrumentele îmbunătățite de agricultură, cu care au început cultivatorii cei mari să-și înzestreze gospodăriile. Toate aceste îmbunătățiri nu tind, în adevăr, decât de *a munci mai bine* (s.n.C.P.)¹⁰ un biet pământ ostenit deja de lucrul atâtor generații, a aduce la suprafață și a supune la aceeași tratare barbară pături din ce în ce mai adânci, luând astfel generațiilor viitoare și putința unei îmbunătățiri”¹¹.

În fine, Rosetti găsește cu cale să rezolve problema în termeni *economici* și ai formei fără fond, revenind la tema colonialismului economic și a consumului de lux:

„Secând unul după altul izvoarele naturale ale bogăției naționale, neîngrijindu-se pentru reconstituirea puterilor productive pierdute, ea [exploatarea, n.n.C.P.] tinde a face din pământul român tot așa o tabula rasa pentru întreprinderile economice ale capitalului și muncii străine, precum pe tărâmul legislativ și social, prin ștergerea tuturor dătinilor strămoșești, tuturor începuturilor de organizare proprie, am făcut o tabula rasa, pe care formele de cultură străină transplantate fără spiritul care le-a creat, [lucru care, n.n.C.P.] a produs icoana multicoloră și variată, dar lipsită de orice unitate a instituțiilor noastre publice”¹².

Să recapitulăm: Rosetti începe prin a deplânge primitivismul românilor și rămânerea lor în urma tiparului progresist economic al Occidentului. După ce se

---

¹⁰A munci „mai bine” este în acord cu cererile sale anterioare de a supune mai bine forțele naturale. A munci mai bine apa înseamnă a o stoarce mai bine de resursa sa energetică. La fel cărbunele din mină, la fel energia aerului, a o supune mai bine înseamnă a ridica în calea aerului sisteme din ce în ce mai sofisticate de captare a energiei lui. Din punctul de vedere al esenței actului de exploatare, avem aceeași formulă: natura, cum va spune Heidegger, trebuie forțată să „cedeze” cât mai multă putere omului și acțiunilor sau nevoilor sale.

¹¹ Th. Rosetti în *op. cit.*, p. 90.

¹² *Ibidem*, p. 91.

aplecă mai bine asupra problemei, el conchide că de vină este pierderea valorilor strămoșești. Contradicția este totală.

Dilema lui Rosetti este, în mic, dilema și contradicția lumii moderne, în care tehnica reprezintă singurul reper al progresului.

Constantin Rădulescu-Motru, un alt mare gânditor și patriot al acelei perioade, scria în același spirit (dar peste trei decenii) despre incapacitatea românilor de a munci... milimetric și rațional moșia moștenită din străbuni:

„Românii care voiajează prin țările apusene nu pot îndestul să se minuneze de regularitatea geometrică în care este împărțită suprafața cultivată a pământului. „Ia mi te uită, îmi zicea acum câțiva ani un compatriot, arătându-mi prin fereastra vagonului ce ne ducea spre München, terenul întins pe care-l aveam înaintea ochilor, cât de măsuțați sunt nemții ăștia! Ar zice cineva că ei n-au mâini și picioare, ci adevărate compasuri. Marginile holdelor sunt tăiate cu foarfecile, și drumurile dintre ele – drepte de par a fi măsurate de inginer”¹³.

ALTE EXEMPLE CLASICE ALE ECUAȚIEI PROGRES-TRADIȚIE-MORALITATE

Rezistența la schimbare și la progresul economic, înțeles ca abundență, atât de prezentă în gândirea tradițională filosofică grecească, este o dovadă a celor spuse mai sus.

Un singur exemplu vom lua aici, din lipsă de spațiu. Se știe că Platon, în *Republica*, împarte cetățile în două mari categorii: prima este cea care ia naștere din lipsa de autarhie a indivizilor luați separat, din nevoia de într-ajutorare. Aceasta este cetatea sănătoasă (*igienică*, spune Platon). Cealaltă este cetatea care depășește limita nevoilor de bază și trece pragul spre nevoile artificiale, spre *lux*. **Cetatea luxului** (sau cetatea *febrilă*, cum o numește Leo Strauss, un comentator al lui Platon) este cetatea în care dorința de a poseda diferite lucruri (inutile) devine de neoprit, iar aceasta este direct cauza pentru care apar conflictele și războiul. Este cetatea în care apar imitatorii, actorii, meșteșugarii de lux etc.: „Unora, pe cât se pare, nu le vor fi de ajuns cele de dinainte (cele strict necesare – n.n.C.P.), nici felul de viață însuși. Va fi nevoie în plus de paturi, mese și alte mobile, de mâncăruri, uleiuri aromate, tămâie, curtezane, prăjituri și fiecare dintre acestea în mare varietate (...). Trebuie să durăm o cetate încă și mai mare. Căci acea cetate sănătoasă nu mai este îndestulătoare. Să o umplem cu omenirea aceea numeroasă, care nu-și află locul în cetăți pentru satisfacerea necesarului – cum sunt toți cei care vânează și toți artiștii imitatori (...)”¹⁴.

¹³ Constantin Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic și alte scrieri*, București, Editura Eminescu, 1984, p. 52 (fragmentul citat face parte din celebra scriere: *Cultura română și politicianismul*, apărută inițial în 1904).

¹⁴ Platon, *Republica*, București, Editura Teora, 1998, p. 227.

Nevoile din ce în ce mai sofisticate fac ca sufletul omului să devină dependent de lucruri, de unde apare dorința nestăpânită de a poseda cât mai multe. Dar aceasta este, în fond, sursa războiului:

„Nu trebuie atunci să mai punem mâna și pe pământul vecinilor, dacă avem de gând ca el să ajungă pentru păscut și arat? Iar aceia vor face la fel, dacă și ei își vor da drumul fără opreliște să dobândească bunuri, depășind hotarul necesarului?

E necesar, Socrate.

Ne vom război după asta, Glaucon, sau cum vezi lucrurile?

Chiar așa” – răspunse el.

Deocamdată să nu spunem dacă războiul iscă ceva rău sau bun, ci doar atât, că am aflat cum ia naștere războiul, de pe urma căruia, când el are loc, decurg cele mai multe rele pentru ins sau pentru obște (...)¹⁵.

Cetatea luxului conține în sine principiul antagonismului, al conflictului, al dizarmoniei, al propriei dispariții. Acesta este motivul pentru care Platon spune despre ea că este nesănătoasă și o preferă pe cealaltă, cetatea nevoilor de bază: „Însă cetatea adevărată îmi pare că este cea pe care am examinat-o înainte, ca una ce este sănătoasă”¹⁶.

Dar nu numai antichitatea intuia pericolul care se ascunde în spatele unei abundențe artificiale. Modernitatea însăși a deslușit corect faptul că producerea din ce în ce mai accelerată a bunurilor de consum nu face decât să mascheze o epuizare din ce în ce mai adâncă a naturii și să transforme omul într-o ființă dependentă de tehnologia care îi satisface apetitul nestăpânit pentru consum.

Acest lucru a fost înțeles în secolul XX, un secol-cheie pentru destinul omului modern.

Un filosof german aparținând așa-numitului curent al *revoluției conservatoare*, Friedrich Georg Jünger, va publica în 1946 o carte care merită atenția noastră în acest context. În limba germană, titlul său se traducea prin *Perfecțiunea tehnicii (Die Perfektion der Technik)*, prin care autorul înțelegea să arate consecințele ultime ale dezvoltării tehnice, ale ducerii tehnicii la perfecțiune. În limba engleză, din care vom cita în cele ce urmează, titlul a „tradus” oarecum conținutul, sintetic, al lucrării, *The Failure of Technology*¹⁷. În capitolul al treilea al acestui eseu, scris sub șocul celui de-al Doilea Război Mondial și al distrugerilor făcute posibile de tehnica de luptă a uriașei conflagrații, filosoful german scria:

„Cea mai înrădăcinată dintre iluziile create de progresul tehnic este, probabil, cea care afirmă că bogățiile sunt produse de acest progres. În fond, nimeni nu se îndoiește de faptul că industria sporește bogățiile noastre și că o face cu atât mai mult cu cât industrializarea este mai răspândită de progresul tehnic. Se pare că există situații istorice și economice care încurajează o astfel de convingere – există perioade de prosperitate care par a întări și susține o atare convingere, cele mai

¹⁵ Platon, *op. cit.*, p. 229.

¹⁶ *Ibidem*, p. 227.

¹⁷ Hinsdale, Illinois, *Henry Regnery Company*, 1949.

productive fiind cele aduse de startul mai rapid pe care câteva națiuni europene l-au luat în materie de mecanizare”¹⁸.

Dar aceasta este numai o iluzie. Industria nu sporește nimic și nu creează bogăție, spune Jünger. Ea este un proces de raționalizare a sărăciei, a rarității naturale. Un proces de organizare care se extinde din ce în ce mai mult asupra naturii încă neorganizată, pentru a o cuprinde în sfera sa de acțiune rațională. În cuvintele filosofului german întrevădem, vag, ideea de mai târziu a lui Nicolae Georgescu-Roegen despre sporirea entropiei prin activitatea economică. La Jünger, această entropie crește odată cu *organizarea* rarității resurselor naturale, pe care le operează armata de birocrați și specialiști în economie:

„Pentru a afla limitele organizării tehnice, trebuie pusă întrebarea: care este obiectul său? (...) Omul și toate resursele de care dispune. Trebuie făcută o distincție între ceea ce este deja organizat și acele lucruri care încă nu au fost organizate din cauză că organizarea tehnică încă nu le-a absorbit cu totul, sau deloc. În mod clar, obiectul organizării nu poate fi ceea ce este deja organizat; organizarea trebuie să se îndrepte cu necesitate asupra lucrurilor încă neorganizate, fiindcă numai ele oferă mijloacele pentru a ține în viață organizarea (...). Acolo unde este o plenitudine de material neorganizat, organizarea e slabă. Acolo unde materialul scade, organizarea începe să se extindă și să se intensifice. În mod clar nimeni nu poate interzice pescuitul oceanic, fiindcă oceanul e atât de mare și plin de pește, încât o organizare care ar pune pescuitul oceanic sub o reglementare anume ar avea puțin sens. Oriunde astfel de reglementări există, cum ar fi în acordurile internaționale cu privire la vânătoarea de balene și foci, ele se datorează anticipării unei crize, spaimii că vânătoarea excesivă și fără milă ar putea reduce sau epuiza stocul de animale. Scopul unei astfel de organizări este clar. Caracteristica sa principală nu este aceea de a crește bogăția, ci de a distribui sărăcia”¹⁹.

Consecințele unei constatări precum cea de mai sus sunt extrem de importante. În primul rând, organizarea nu intervine decât acolo unde tipul de activitate general-umană implică automat intuiția fundamentală a rarității resurselor, indiferent despre care e vorba. Această raportare la natură, de esență modernă, nu era cunoscută de societățile tradiționale, neorganizate în regim tehnico-științific. Intuiția lor fundamentală și sensul general al vieții lor era acela, dimpotrivă, al bogăției naturale lăsate liber să se manifeste. Tocmai pentru că precumpănea acest sentiment de relaxare față de resursele naturale, oamenii nu consimțeau să *organizeze* munca în sens modern, ci doar s-o *ritmeze* după ciclurile naturale, care erau mai importante decât nevoile umane, ridicate la rang de angoasă.

Într-un text celebru care se referă la activitatea tehnică și economic-productivă a omului de azi în raport cu natura, Martin Heidegger va dezvolta propria sa viziune asupra modelului ideal al acestei activități. *Întrebare privitoare*

¹⁸ Friedrich Georg Jünger, *op. cit.*, p. 15.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 19–20.

*la tehnică*²⁰ este titlul unui eseu important, în care, în limbajul său aparte, filosoful german se va întreba care sunt diferențele de esență dintre tehnica tradițională și cea modernă.

În primul rând, scrie Heidegger, *tehnica nu este totuna cu esența tehnicii*. În al doilea rând, tehnica nu este ceva de domeniul neutrului, adică o activitate dincolo de om, un simplu instrument, pe care, convențional vorbind, am putea să-l dominăm și să-l „întrebuițăm” pur și simplu în favoarea noastră, rămânând totuși detașați de el. Folosind calea gândirii și regândirii ideilor despre cauzalitate de la greci (Aristotel în principal), Heidegger va arăta care este esența actului productiv în maniera de reprezentare tradițională. Acest act productiv se găsește, semantic și deci *ontologic*, în preajma marilor termeni ai gândirii grecești, *aletheia* (adevărul sau *scoaterea din ascundere*, cum va scrie Heidegger) și *poiesis*, sau arta poetică, creatoare, care presupune un meșteșug (*tehne*) aparte, ce ține de domeniul artelor frumoase. *Tehne* sau tehnica ține de *poiesis*, de poetică, remarcă Heidegger. Activitatea productivă ca atare nu este un simplu act de confecționare, ci este unul de întemeiere a cunoașterii în sensul cel mai înalt (*episteme*), de determinare a adevărului (*aletheia*). Tocmai de aceea producerea poartă responsabilitatea pentru aspectul de *dezvăluire* și astfel de *întemeiere* a lumii. Tehnica tradițională era, pe scurt, adevărul (poetic) al lumii:

„O pro-ducere, *poiesis*, nu este doar o confecționare de tip artizanal și nici doar actul artistico-poetic care aduce la înfățișare și imagine. *Physis*, deschiderea care se realizează pornind de la sine, este, la rândul ei, o pro-ducere, este *poiesis*. *Physis* este chiar *poiesis* în cel mai înalt sens”²¹.

Vedem acum cât de importantă era privirea grecilor pentru aparent banalul act productiv. Actul productiv era parte a miracolului poetic al dezvăluirii ființei (*Physis*), al temeiului ultim și adevărat al acestei ființe, care se întrevedea dincolo de orice obiect manufacturat. Așadar, actul productiv împrumuta ceva din solemnitatea și sacralitatea chiar a dezvăluirii ființei, avea, altfel spus, caracter religios. Nu degeaba exemplul pe care Heidegger îl folosește ca să illustreze importanța acestor acte productive este cel al cupei sacrificiale.

În schimb, dacă vom cerceta care este esența tehnicii moderne, vom descoperi cu totul alt peisaj:

„Scoaterea din ascundere (adevărul – n.n.C.P.) care conduce destinele tehnicii moderne nu se ridică însă la rangul unei pro-duceri în sensul de *poiesis*”²².

---

²⁰ Eseul a fost publicat în volumul Martin Heidegger, *Originea operei de artă*, București, Editura Humanitas, 1995. La bază, textul este o conferință pe care Heidegger a ținut-o în 1953 în aula Institutului Politehnic din München.

²¹ Martin Heidegger, *op. cit.*, p. 136.

²² În textul lui Heidegger, cuvântul apare ortografiat cu caractere grecești. Am preferat transformarea în caractere latine, pentru a ușura sarcina lecturii, trădând, cumva, intenția și spiritul filosofiei heideggeriene, care este, cum știm, de tendință inversă, preferând să se adâncească în dificultatea originară a unei doctrine.

Scoaterea din ascundere care domină în tehnica modernă este o cerere insistentă de livrare (*Herausfordern*) prin care naturii i se pretinde, în chip insolent, de a ceda energie, o energie care poate fi extrasă și înmagazinată ca atare. Nu e acest lucru valabil și pentru bătrâna moară de vânt? Nu. Palele ei sunt lăsate în voia vântului și ele rămân intim legate de bătaia acestuia. Însă moara de vânt nu ne oferă energia eoliană pentru a o înmagazina. În schimb, unui ținut i se cere în chip insolent să se livreze extracției de cărbune și minereu. Pământul iese acum din ascundere doar în calitatea lui de bazin carbonifer, solul, în aceea de zăcământ de minereu. În alt fel apărea câmpul pe care îl cultiva în trecut țaranul, cultivarea care pe atunci mai însemna încă întreținere și îngrijire. Prin activitatea sa, țaranul nu-i cere cu insistență ogorului să i se livreze²³. Când seamănă grâul, țaranul lasă sămânța pe seama forțelor germinative și veghează ca totul să-i fie priincios. Între timp, cultivarea câmpului a fost și ea cuprinsă de vârtejul unui alt fel de cultivare (*Bestellen*), care constrânge (*stellt*) natura; o constrângere, în sensul acelei insistente cereri de a se livra. Agricultură este acum o industrie motorizată a alimentației. Aerul e constrâns să cedeze azot, subsolul să cedeze minereu (...).

Scoaterea din ascundere care domină întreaga tehnică modernă are caracterul de constrângere, în sensul de cerere insistentă de livrare²⁴.

Ne putem întreba, în final: dacă aceasta este situația tehnicii moderne și a naturii, constrânsă, așa cum afirmă Heidegger, să se livreze, care este situația omului în acest timp modern? Este omul mai bine situat decât elementul natural, de vreme ce s-a înconjurat de atâtea și atâtea elemente tehnice?

Răspunsul filosofului german este simplu:

„Această scoatere din ascundere care cere cu insistență livrarea nu poate surveni decât în măsura în care omul, la rândul său, este deja expus cererii

²³ Am putea afirma, sperând să fim în asentimentul gândirii lui Heidegger, că țaranul se ruga câmpului, nu-i „cerea” nimic. Încă astăzi, țaranii au această atitudine, pe care omul modern n-o înțelege și o confundă cu resemnarea: dacă nu e bună recolta, oamenii spun că nu a vrut Dumnezeu. De aici rezultă că te poți ruga și poți fi ascultat sau nu. În ambele cazuri, atitudinea ta, fundamental, nu se schimbă. Nu poți fi iritat că ruga ta nu a fost ascultată. De obicei, tu ai fost cel care a greșit și rezultă că trebuie să fii mai bun și să te pregătești mai bine (nu doar tehnic, ci în primul rând spiritual) pentru recoltele viitoare. Întrevedem aici ideile continuate ale marii Tradiții începută cu Hesiod. Omul și natura sunt unul și același lucru. Cel care are puterea de a greși, omul, trebuie să caute mereu drumul drept, pentru a avea din partea naturii un răspuns adecvat, în sens moral, bun.

Putem compara ideile filosofului german cu cele ale marelui istoric Nicolae Iorga, cel care scria, în 1936, un articol în care critica exact această tendință acaparatoare și epuizatoare a civilizației moderne. Articolul se numește *O civilizație de zădărnici și risipă* și, în esență, spune aceleași lucruri cu Heidegger: „Naturii i se cerea foarte puțin într-o viață foarte cumpătată. Nu se storcea pământul și nu se scotoceau până în fund bogățiile minerale” (N. Iorga, *Sfaturi pe întuneric*, București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, vol. I, 1936, p. 420). După ce amintește, ca istoric, despre cumpătarea antichității grecești și romane, el continuă: „Smulgem rezervelor naturii tot ce putem și încă ni se pare că nu e de-ajuns. (...) Cu mașini care răscolește până în adâncul pământului se pregătesc în America de Nord recolte care, dacă nu se pot vinde bine, se aruncă în fundul mării. Brazda siluită și părăsită va ajunge cu vremea un pustiu” (Iorga, *op. cit.*, p. 423).

²⁴ Martin Heidegger, *op. cit.*, pp. 139–141.

insistente de a se livra în vederea extragerii energiilor naturale (...) Felul acesta curent în care se vorbește despre „materialul uman”, despre „efectivul de bolnavi” ai unei clinici, confirmă această constatare²⁵.

Și aici vom putea continua gândul de mai devreme, împrumutat cumva de la Heidegger, și vom spune că, azi, țăranul „autentic”, cel care se roagă la pământ și la Dumnezeu să se facă roadele, este singurul care scapă acestei comenzi în vederea viitoarei livrări, cum spune marele gânditor german. Legătura aceasta infinită, lanțul acesta al unei *structuri* care leagă în constrângere omul și natura e numit *Gestell* (dispozitiv, cadru) de către filosof. Scapă de această *uniformă* a cererii și livrării insolente numai acele instanțe care refuză să părăsească Tradiția și acceptă vechile scenarii, morale, ale raporturilor dintre om și natură. Dar azi, țăranul „denaturat” este și el parte a unui *lanț* de distribuție, care *leagă* activitatea sa de cererea pieței și astfel devine el însuși altceva decât bunicul său, pentru a prelua exemplul lui Heidegger cu pădurarul. Țăranul care seamănă azi ogorul nu are liniște decât dacă e sigur (în măsura în care poți fi sigur) că poate fi primul pe piață și poate câștiga destul cât să recupereze o investiție inițială de timp, muncă și instrumente tehnice (deci o atitudine de supunere la o comandă exterioară, nenaturală).

ȘTIINȚA ECONOMICĂ ȘI LEGEA ENTROPIEI – DIN NOU DESPRE MORALA TRADIȚIONALĂ

Ajungem astfel să înțelegem mai clar îngrijorările pe care, firească, în sensul celor de mai sus, le-au resimțit și oamenii de știință față de destinul tehnicii moderne și al progresului tehnic în general. Căci omul de știință nu poate să ignore gândirea filosofică și tradițională, dacă acceptă să mediteze sincer la raporturile dintre căile tradiționale ale cunoașterii și acțiunii / producerii și cele moderne.

Un caz important pentru continuarea parcursului nostru de idei este al profesorului de origine română Nicolae Georgescu-Roegen. Lucrarea sa celebră, *Legea entropiei și procesul economic*²⁶, lucrare care a cunoscut consacrară internațională și a determinat o serie întreagă de reflecții teoretice pe tema raporturilor dintre dezvoltarea economică și problematica resurselor limitate ale planetei, va fi, din punct de vedere al conținutului propriu-zis de idei, foarte aproape de filosofii prezentate mai sus – în ciuda diferențelor de abordare, Georgescu-Roegen fiind matematician, statistician și îmbinând în demersul său o viziune analitic-economică asupra dezvoltării cu reflecții din aria termodinamicii. El însuși va scrie că abordarea sa este una de tip bio-economic (cu precizarea că, în vreme ce unii biologi interpretează biologia din perspectivă economică, autorul despre care vorbim interpretează economia biologică).

²⁵ *Ibidem*, p. 143.

²⁶ Lucrarea a apărut inițial în 1971 în Statele Unite. Traducerea în limba română, din care vom cita în cele ce urmează, a apărut în 1978 la Editura Politică.

Procesele economice care stau în spatele dezvoltării actuale, accelerate, a lumii moderne, spune Georgescu-Roegen, sunt procese care cresc invariabil entropia înaltă a ecosistemului planetar. Din punctul său de vedere, Legea Entropiei este deci cea mai „economică” dintre legile naturale. Dar „economia” lui Georgescu-Roegen este una *calitativă* și nu cantitativă; conformă cu principiile Legii Entropiei, nu cu principiile mecanicismului economic. Un exemplu concret despre cum funcționează procesele economice este lămuritor în legătură cu direcția pe care o ia analiza sa:

„Să luăm cazul unei locomotive de tip vechi în care căldura degajată de cărbune prin ardere se scurge în cazan și, prin intermediul aburului evacuat, din cazan în atmosferă. Un rezultat evident al acestui proces este un anumit lucru mecanic: trenul s-a deplasat de la o gară la alta. Procesul include însă și alte modificări incontestabile, cum este transformarea cărbunilor în cenușă. Un lucru este însă sigur: cantitatea totală de materie și energie nu s-a modificat. Așa prevede Legea Conservării Materiei și Energiei, care este primul principiu al termodinamicii și care – trebuie subliniat – *nu este* în contradicție cu niciuna din legile mecanicii. Concluzia nu poate fi decât aceea că modificarea suferită de materie și energie trebuie să fie o schimbare *calitativă*. Energia chimică a cărbunilor este la început *liberă*, în sensul că este *disponibilă*²⁷ pentru noi ca să efectuăm un lucru mecanic cu ea. Dar în cursul procesului energia liberă își pierde această calitate, puțin câte puțin. Până la urmă, se răspândește complet în sistemul întreg, devenind energie *legată*, adică energie pe care nu o mai putem folosi în același scop (ș.a.)”²⁸.

Am văzut mai sus, când am analizat ideile lui Theodor Rosetti, Friedrich Georg Jünger sau pe cele ale lui Martin Heidegger, ce importanță majoră are conceptul și realitatea de *resursă naturală*, singura care stă ca bază a activității economice, industriale, a dezvoltării pe care astăzi o considerăm, în mod exagerat, fiica industriei (cu precizarea că Rosetti scria într-o perioadă romantică a istoriei, în care resursele erau considerate uneori prea puțin exploatate, așa cum am văzut, iar alteori deja epuizate...). Peste un secol de la scrierea lui Rosetti și aproximativ în aceeași epocă cu cei doi filosofi germani amintiți, Georgescu-Roegen va sublinia și el importanța resurselor naturale, ca singură bază a procesului economic, a industriei:

„Faptul că procesul economic constă dintr-o transformare continuă și irevocabilă a entropiei joase în entropie înaltă are unele consecințe importante care ar trebui să sară în ochi oricui este gata să coboare din sferele înalte ale complicatelor modele de creștere la nivelul realităților elementare.

Pentru început, să nu uităm că sectorul de fabricație este integral tributar celorlalte două procese – agriculturii și mineritului – în sensul că în absența fluxului de materiale sosit de la acestea nu ar avea nimic de transformat în produse industriale (...).

²⁷ Un termen care amintește de exprimările lui Martin Heidegger.

²⁸ N. Georgescu-Roegen, *op. cit.*, p. 53.

Se știe că omul trebuie să-și satisfacă nevoile biologice înainte de a putea consacra timp și energie producerii de bunuri care să-i satisfacă altfel de nevoi. Totuși, în prezent ignorăm, și deseori negăm chiar, prioritatea pe care producția de alimente trebuie să o aibă asupra producției de alte bunuri de consum. Adevărul este că omul a fost *homo agricola* înainte de a fi și *homo faber*. Timp de milenii agricultura a fost, după cum a spus Xenofon, „mama și doica tuturor celorlalte meserii”. A fost mama lor deoarece primele inovații tehnice au provenit din agricultură. Gândiți-vă la îngrășarea cu băligar, la rotația culturilor și, mai cu seamă, la plug, care până și în zilele noastre este construit după „planurile” inventatorilor lui, niște țărani anonimi (...).

Am menționat această problemă nu numai pentru a sublinia rolul entropiei joase în activitatea economică generală, ci și pentru următorul motiv. Drept urmare a credinței economiștilor moderni că industrializarea este un leac universal, fiecare țară subdezvoltată din punct de vedere economic tinde să se industrializeze la maximum fără să se întrebe dacă posedă resursele naturale necesare pe propriul ei teritoriu (...).

Îndrăznesc să socot că mai curând sau mai târziu va trebui să se introducă o coordonare a tuturor planurilor naționale de către un organism internațional, pentru a evita paralelismele inutile. Aceasta implică și că vom abandona multe din ideile la care ținem acum în legătură cu dezvoltarea economică, înlocuindu-le printr-o perspectivă mai largă asupra dezvoltării economice bazate pe transformarea entropiei”²⁹.

Georgescu-Roegen sugera doar, în anii '70, că dezvoltarea industrială excesivă nu va face decât să accelereze degradarea calitativă a resurselor de care dispune planeta. În rândurile sale, ceea ce pare un început de reconsiderare a rolului agriculturii în viața omenirii se împletește cu o primă luare de poziție pe care am putea-o numi „ecologistă”, în sensul în care el prevede o îngrădire / organizare a industrializării la nivel planetar, pentru a coordona mai bine eforturile de preservare a mediului.

Epuizarea resurselor planetei a devenit, azi, un subiect mai mult decât obișnuit. Este deja unul care a cucerit mentalul politicienilor și oamenilor de afaceri, semn că ecologismul a trecut pragul unei atitudini civice, adesea extravagante, pentru a se instala în centrul preocupărilor liderilor lumii³⁰.

Să analizăm, pe scurt, temeiul mai recent al acestei atitudini.

---

²⁹ *Ibidem*, pp. 473–476.

³⁰ Tematica *Green Deal* a devenit una esențială la ultimul Forum Economic de la Davos, din toamna lui 2020 (<https://www.weforum.org/press/2020/09/no-more-business-as-usual-green-deal-needed-in-europe-s-recovery-say-company-leaders/>), politica americană este clar supusă influențelor de acest tip (Donald Trump a pierdut alegerile în favoarea echipei democratice, favorabile ecologismului), iar președintele Franței, recent, a cerut inserarea în Constituția Franței a acestui angajament de tip ecologist: <https://www.hotnews.ro/stiri-international-24484227-franta-macron-anunta-referendum-pentru-include-lupta-pentru-clima-constitutie.htm>.

„FALIMENTAREA NATURII” – UN CONCEPT ECONOMIC DRAPAT ÎN NOUA MORALĂ ECOLOGISTĂ

Este mai mult decât evident că omul modern nu poate, de cele mai multe ori, gândi dincolo de paradigma economică. Ecologismul devine astfel un economism întors: în loc să nege economia sau, mai bine spus, s-o *depășească*, ecologismul vrea să „păstreze” economia în parametri normali, pentru a asigura un consum „rațional” multă vreme de aici înainte, pentru generațiile care vin. Iar atunci când neagă economia, în spirit anarhist, nu face decât să sporească o confuzie teoretică regretabilă.

Unele dintre cele mai autorizate voci ale spiritului ecologist științific, doi autori suedezi (Anders Wijkman și Rohan Rockström), vor scrie o lucrare numită *Falimentarea naturii. Negarea limitelor planetei*³¹, o încercare sinceră de a trage un semnal de alarmă în legătură cu criza pe care o traversează omenirea din perspectiva ecosistemului global.

Foarte pe scurt, autorii citați ne avertizează că o creștere economică permanentă, un ritm mare de creștere, așa cum visează, bunăoară, politicienii, nu poate fi susținut, nu poate fi sustenabil din perspectiva resurselor planetei:

„Populația lumii s-a triplat de la al doilea război încoace. Economia mondială a crescut de peste 10 ori și, dacă acest ritm de creștere se menține, va crește de 100 de ori până în 2100! Crede oare cineva că acest lucru este posibil?”³²

Politicienii, aflăm din lucrare, nu sunt demni de încredere, în sensul că vocea lor ascultă doar de instinctele politice (populiste), neținând cont de realitate. Doar oamenii de știință sunt cei care arată adevăratul tabloul al dezastrului ecologic, căruia, evident, tot oamenii de știință trebuie să-i găsească un antidot.

Totuși, cititorul acestei lucrări, evident pornită din sincera îngrijorare a autorilor, nu poate să-și reprime senzația că știința se alătură aici unui tip de narațiune ușor naivă, nevinovată, ce apare în astfel de formule:

„Guvernele lumii au semnat peste 500 de acorduri internaționale privind mediul pentru a corecta evoluții negative și de multe ori periculoase în materie de mediu și pentru a le pune pe o direcție durabilă. Cu toate acestea, am dat greș de fiecare dată, poate cu o singură excepție, și anume Protocolul de la Montréal, are drept scop interzicerea substanțelor care distrug stratul de ozon (...).

Dar protocolul de la Montréal rămâne o excepție. La toate negocierile pe tema viitorului vieții pe Pământ, de la masa negocierilor lipsește întotdeauna un partener – și anume, Pământul însuși. Vocea lui este însă reprezentată de știință”³³.

---

³¹ Lucrarea a apărut în ediție princeps în 2012 și s-a tradus în română la editura Compania, în 2013. Anders Wijkman este vicepreședinte al Clubului de la Roma, iar Rohan Rockström este profesor de gestiunea resurselor naturale la Universitatea din Stockholm. Așadar, personalități foarte calificate în acest câmp al analizei.

³² *Op. cit.*, p. 41.

³³ *Ibidem*, p. 45.

Așadar, ce poate face știința, acolo unde guvernele lumii au eșuat, cu oamenii lor cu tot, de aproximativ 499 de ori? Știința poate face, desigur, totul!

Fraze ca cele de mai jos se repetă mereu în lucrarea celor doi autori:

„Avem urgentă nevoie să ne reconectăm comunitățile – și, prin ele, economia – la biosferă. În faza globalizată a transformării ambientale, când societățile umane ale Antropocenului au atins plafonul disponibilităților biofizice, ecologice și de resurse naturale ale Pământului, este absolut necesar să admitem că bunăstarea viitoare depinde de capacitatea noastră de a respecta limitele planetei (...). Faptul că lipsește o guvernare globală care să facă față confruntării cu o serie întreagă de probleme internaționale e extrem de grav”³⁴.

Nu toți oamenii de știință sunt de acord cu aceste previziuni sumbre. În această materie, domnește cea mai stranie imprecizie, bazată *tocmai* pe pretențiile științifice ale măsurătorilor de diferite tipuri care se fac în legătură cu așa-numitele limite ale planetei.

O lucrare care trimite la surse de asemenea de ordin științific, pe care o vom cita în cele ce urmează, răstoarnă, practic, întreaga construcție pe care cei doi autori suedezi o fac și afirmă că încălzirea climatică e o exagerare (nefiind, totuși, o invenție), efectele ei nu sunt nici pe departe numai negative, limitele planetei sunt departe de a fi atinse, iar previziunile sumbre nu sunt decât scenarii alarmiste stimulate de anumite industrii de top sau interese financiare.

*Ghidul incorect politic, despre încălzirea globală și ecologism*³⁵, scris de Christopher C. Horner, este un expozeu amplu despre ideologizarea științei ca urmare a opțiunilor (nedeclarate) economice, politice, ideologice. Nu ne interesează aici să intrăm în analiza cărții lui Horner. Doar semnalăm faptul că toate dezbaterile despre încălzire globală ajung, în cele din urmă, la un rezultat nedecis. În panteonul Științei ecologice nimeni nu ascultă pe nimeni, nu deține Adevărul și, mai grav, pare că Adevărul se refuză instinctiv acestor preopinenți.

Iată o caracterizare brutală a ecologismului:

„Marile corporații se simt amenințate nu numai de grupurile ecologiste, dar și de către ecologiștii descurcăriți din solda investitorilor instituționali. Totuși, această revărsare de bani dinspre industriași către ecologiști este numai parțial o reacție de slăbiciune față de presiunea exercitată. Doar în aparență companiile încearcă să cumpere bunăvoință prin intermediul acestor cadouri în numerar, ambalate în scuze pentru faptul că și-au ales profesiunea respectivă. De fapt, marea industrie promovează alarmismul verde cu scopul de a dezavantaja concurența sau pentru a obține favoruri de pe urma politicilor guvernamentale cu dedicație. Industria și verzii și-au dat mâna și fac lobby pentru anumite reglementări și licențe, uneori pentru a crește taxele pe energie și alteori pentru a impune anumite restricții, astfel încât consumatorii, bogați și săraci, să aibă acces doar la linii de

---

³⁴ *Ibidem*, p. 302.

³⁵ București, Editura Contra-Mundum, 2020. Ediția originală datează din 2007.

produse mai scumpe, care altfel nu ar avea o piață viabilă timp de ani de zile, sau poate niciodată”³⁶.

Nu insistăm mai mult aici pe această temă, cititorii interesați pot consulta cu real folos cartea autorului american, extrem de bine documentată.

Concluzia e dezarmantă. Apărătorii planetei și ai limitelor firești ale acesteia sunt tocmai reprezentanții industriilor celor mai sofisticate, adică acelea care, după canoanele tradiționale, ar putea fi denumite *inutile*. Industriile inutile sunt ținute în viață de ecologism, care nu este decât un progresism care și-a pierdut sinceritatea și, întocmai ca în poveștile cu tâlc, se deghizează din prinț în cerșetor.

Dar ecologismul are mult mai multe ramificații teoretice și mult mai mulți reprezentanți, dintre care, unii foarte importanți, se găsesc la granița dintre teologie și ecologie. Este cazul unor teoreticieni ca Thomas Berry³⁷ și John Zizioulas³⁸. Înaintea lor, un Teilhard de Chardin sau un Vladimir Ivanovici Vernadsky vorbiseră despre *noosferă*, încercând să ia în posesie din punct de vedere teoretic problematica evoluționismului la nivelul minții umane și al progresului pe care mintea umană l-a făcut în timp. Acest evoluționism, chiar dacă aparent respectă canoanele creștine, ca în cazul lui Teilhard de Chardin, este impregnat de un optimism evoluționist, deloc nefiresc, dar desigur neacceptat de cei care consideră că *noosfera* nu aduce numai progresul în lumea concretă, ci aduce și o serie de probleme greu de rezolvat, care țin de incapacitatea omului de a-și controla resorturile ultime ale acțiunii sale concrete, practice.

DESCREȘTEREA ECONOMICĂ. TRADIȚIA IGNORĂRII PROBLEMELOR SOCIALE

Există însă o serie de filosofi ce respiră încă un vechi aer de sinceritate când cer, de exemplu, oprirea sau temperarea consumului, când cer, în locul creșterii economice, *descreșterea*.

Serge Latouche, un autor francez contemporan, pornind de la ipotezele alarmante ale lui Georgescu-Roegen, și-a făcut un program din această invitație la temperanță și descreștere economică. În rândurile sale se intuiește încă o antropologie a omului tradițional detașat de iluzia consumului, o încercare de

³⁶ Christopher Horner, *op. cit.*, p. 30.

³⁷ *The Dream of the Earth*. San Francisco: Sierra Books, 1988; *Evening Thoughts: Reflecting on Earth as Sacred Community*. San Francisco: Sierra Club Books, 2006.

³⁸ Orthodoxy and Ecological Problems: A Theological Approach. In „The Environment and Religious Education: Presentations and Reports”, Summer Session on Halki 1994, ed. Deutron Tarasios, p. 26–30. Militos Editions, 1997.

A se vedea Idara Otu, *The Eco-theologies of Thomas Berry and John Zizioulas: Intimations for ecological justice*, la: https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/34911/5/Otu_Idara_201211_ThM_thesis.pdf.

revenire la un moment anterior al evoluției noastre, în care impulsul spre consum să nu depășească firescul ariei noastre domestice.

Într-o lucrare de mici dimensiuni, din 2004, Serge Latouche caută căi de „supraviețuire la dezvoltare” (acesta e și titlul cărții)³⁹. El face o trecere în revistă a principalelor idei-forță ale conceptului de dezvoltare, analizat la rândul său în calitate de mit și realitate. Dezvoltarea, crede autorul, nu este altceva decât mitul care ascunde vechile obiceiuri colonizatoare ale Occidentului, iar astăzi (sau la vremea la care scria respectivele rânduri) este o acoperire pentru interesele economice americane. Dimpotrivă, o definiție cu adevărat cuprinzătoare, în sens antropologic, a dezvoltării, este aceea care afirmă că dezvoltarea este un proces de continuitate istorică și spirituală a unei comunități, definită conform normelor tradiționale ale acesteia. A te dezvolta, ca mit, înseamnă a lua chipul Occidentului. A te dezvolta, în realitate, înseamnă a dezvolta în tine tendințele spirituale ale antecesorilor tăi. Diferența este enormă. Prima variantă de „dezvoltare” duce la uniformizare și deșădăcinare, cealaltă duce la continuitate istorică, armonie comunitară și echilibru cu mediul natural. În prima accepțiune, dezvoltarea se confundă cu dezvoltarea economică sau cu ceea ce unii economiști americani numeau „decolare”⁴⁰. Modelul acestei dezvoltări este cel al revoluției industriale din Anglia secolului al XVIII-lea. Dar acest tip de „dezvoltare”, crede Latouche, nu este deloc potrivit întregii umanități, ci se referă numai la mentalitatea Occidentului modern⁴¹.

În mod evident, Serge Latouche este un autor care tinde spre *radicalism*. Este o etichetă pe care o putem atribui oricărui autor care pare a vrea să schimbe lucrurile într-un mod definitiv și irevocabil, care vine în răspăr cu o întreagă linie de gândire modernă, comodă, cu care ne-am obișnuit.

Există însă și autori care *nu vor să schimbe* această lume sau nu militeazăz teoretic pentru așa ceva, afișând o „detașare tradițională” și ale căror avertismente în legătură cu destinul lumii moderne sunt cu atât mai dramatice cu cât ele nu vin dintr-un impuls „revoluționar”. Este cazul unui autor asumat tradiționalist ca Frithjof Schuon, a cărui abordare despre destinul lumii moderne este șocantă și de neocolit.

Iată ce scrie Schuon despre destinul vechilor civilizații în raport cu cel al civilizației actuale:

„Fatalitate și progres”: aceste două cuvinte sugerează prin ele însele întreaga divergență care separă două concepții incompatibile ale civilizației, una normală iar cealaltă deviată, adică, una bazată pe știința metafizică a posibilităților iar cealaltă pe uitarea acestei științe. Ceea ce constituie într-adevăr esența însăși a civilizațiilor

³⁹ *Survivre au développement*, Paris, Mille et une nuits, 2004.

⁴⁰ S. Latouche, *Survivre...*, pp. 27–28.

⁴¹ Tema Occidentului modern care a părăsit, la rândul său, albia firească a propriei Tradiții și dezvoltări spirituale este o temă importantă în sine, care îi dă, indirect, dreptate lui Latouche. După autorul francez René Guénon, Occidentul este singura civilizație anormală actuală, căci este singura care a ales calea simplificatoare a dezvoltării unilaterale, economice, în sens modern, părăsindu-și propriul izvor de spiritualitate, ce existase cel puțin până la Renaștere.

de origine antică – și vorbim aici despre civilizații ca atare, adică privite doar din unghiul de vedere al existenței lor umane, sociale, istorice – este faptul că ele sunt ordonate în așa fel încât să realizeze echilibrul perfect și astfel un maximum de stabilitate; profund „realiste”, ele se conformează posibilităților planului lor de existență, sacrificând inevitabil excepția legii generale și secundarul esențialului. Civilizația occidentală modernă, dimpotrivă, nu ține deloc seama de ceea ce este posibil și de ce nu este și înlocuiește principiile ineluctabile prin simple aspirații; puțin contează de altfel dacă ea se reclamă de la „idealism” sau de la „realism”, fiindcă primul va fi mereu deasupra posibilităților umane colective, iar cel de-al doilea sub posibilitățile umane pur și simplu; într-un cuvânt, aceste aspirații vin împotriva realului, și nu poate fi altfel, de vreme ce nu răspund, în final, decât unor dorințe individuale. Această respingere a principiilor normale este consecința inevitabilă a respingerii tradiției care este singura capabilă să dea unui grup uman cadrul conform cu posibilitățile sale; acest cadru – garanție indispensabilă a echilibrului și stabilității – odată rupt, orice aspirație individuală și individualistă, oricât de himerică ar fi, poate să-și dea curs liber și poate decide „în mod ideal” cu privire la posibilitatea umană, terestră, cosmică⁴².

Mai mult, spune el, orice îmbunătățire a condițiilor vieții nu face decât să aducă o reacție cosmică de înrăutățire a vieții:

„Rezultă din ceea ce am spus că o civilizație care comportă premisele ce fac posibile, de exemplu, puternice forțe terapeutice, va comporta în același timp premisele necesare pentru inventarea mijloacelor de distrugere nu mai puțin puternice; astfel, un progres ce permite eradicarea epidemiilor se va plăti fatalmente – dincolo de calamitățile datorate suprapopulării – printr-un „progres” permițând aneantizarea unor popoare întregi, și toate vorbele mari despre binefacerile „științei” sau miracolele „geniului uman” nu vor schimba nimic aici; pe de altă parte, aceste mijloace terapeutice însele, pentru a ne limita doar la acest exemplu, vor provoca inevitabil, prin reacție cosmică, apariția unor noi maladii” (*idem*).

Astfel se explică atitudinea de detașare a Tradiției față de lucrurile neesențiale, adică, atenție, față de cele ce țin de destinul *biologic* al lumii, dacă se poate spune astfel:

„Unii se vor mira fără îndoială de indiferența pe care marile spirite au demonstrat-o pentru vicisitudinile umane ale lumii în care au trăit; există în această atitudine o dublă motivație, și ceea ce am spus până acum permite deja să întrevădem temeiul ei: mai întâi, multe vicisitudini în corpul unei lumi tradiționale trebuie privite ca „rele mai mici”, adică acele canale necesare ale calamităților în sine inevitabile, dar susceptibile de a fi reduse la minim; aici este un punct de vedere pe care modernii nu l-au înțeles niciodată, fiindcă ei nici măcar nu știu că există în cosmos lucruri care nu pot fi evitate cu niciun chip, și a căror suprimare aparentă și artificială nu antrenează decât reacții cosmice de mai mare amploare; în al doilea rând, în fine, indiferența spiritelor față de aceste contingente se explică

---

⁴² Pasajul, tradus, se găsește online la adresa: <https://www.estica.ro/article/fatalitate-si-progres/>

printr-o atitudine pe care am menționat-o deja mai sus, și care constă în a dori să surprinzi răul la rădăcina lui, adică să însănătoșești lumea nu risipind energiile în eforturi fragmentare și până la urmă iluzorii, ci întorcându-te direct la sursa însăși a binelui, care este Spiritul pur, singurul perfect” (*idem*).

Societățile tradiționale nu se confruntau cu probleme ecologice de tipul celor care fac obiectul preocupărilor actuale. Acest lucru nu înseamnă că oamenii din acele societăți nu aveau probleme cu dezastrele naturale sau nu erau conștienți de schimbările echilibrului natural. Dar aceste schimbări sau modul în care se arătau dezastrele naturale erau integrate ca simboluri ale unei realități mai adânci și mai profunde, ale unei realități morale, care reda relația profundă dintre om și divinitate sau dintre om și cosmos ca întreg: relația dintre microcosmos și macrocosmos.

Lumea tradițională muncea ritualic, îndeplind în felul acesta un scenariu de echilibrare a naturii cu societatea umană. Rotirea culturilor, pauzele de muncă, sărbătorile erau forme de evitare a unui intervenționism modern, total, desfigurant asupra naturii. Dacă adăugăm și precaritatea mijloacelor de producție, vom descoperi un tablou al unei societăți trecute care abia „atingea” natura, alături de un tablou al lumii actuale care desfigurează, la propriu, aceeași natură, pe care apoi se străduiește s-o „recupereze”, ideologic, politic și practic prin ecologism. Pentru lumea modernă, toate problemele, fie majore, fie mai puțin importante, devin insolubile, de îndată ce soluțiile propuse sunt parțiale, incomplete și strict tehnice; societățile moderne nu caută dincolo de manifestări cauza profundă a apariției lor și nici nu încearcă să înțeleagă, într-un sistem ierarhizat, cauza mai adâncă a acestor fenomene. Exploatarea naturii merge mână în mână cu neînțelegerea profundă a adevăratului caracter atât al exploatării, cât mai ales al ideii de natură.

BIBLIOGRAFIE

1. Cornford, F. (2009). *De la religie la filosofie*. București: Editura Herald.
2. De Chardin, T. (2007). *Mediul Divin*. București: Editura Herald.
3. Georg, J.F. (1949). *The failure of Technology*, Hinsdale Illinois: Henry Regnery Company.
4. Georgescu-Roegen, N. (1978). *Legea entropiei și procesul economic*. București: Editura Politică.
5. Heidegger, M. (1995). *Originea operei de artă*. București: Editura Humanitas.
6. Horner, C.C. (2020). *Ghidul incorect politic, despre încălzirea globală și ecologism*. București: Editura Contra-Mundum.
7. Iorga, N. (1936). *Sfaturi pe întuneric*, vol. I. București: Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”.
8. Latouche, S. (2004). *Survivre au développement*. Paris: Mille et une nuits.
9. Platon. (1998). *Republica*. București: Editura Teora.
10. Rădulescu-Motru, C. (1984). *Personalismul energetic și alte scrieri*. București: Editura Eminescu.
11. Rosetti, Th. (2010). *Despre direcțiunea progresului nostru*, în *Antologia ideologiei junimiste*. București: Editura Institutului Cultural Român.
12. Schuon, F. (2017). *Fatalitate și progres*, articol online apărut pe *estica.ro* (<https://www.estica.ro/article/fatalitate-si-progres/>).
13. Wijkman, A.; Rockström, R. (2013). *Falimentarea naturii. Negarea limitelor planetei*. București: Editura Compania.

